

Posesións do mosteiro de San Xusto de Toxosoutos na parroquia de Urdilde (Rois, A Coruña)

CLODIO GONZÁLEZ PÉREZ¹

Fig. 1.- Igrexa e restos do mosteiro de San Xusto de Toxosoutos (Lousame).

O 11 de novembro de 1129, dous cabaleiros da corte de Afonso VII chamados Pedro Muñiz Carnota e Froila Alonso asinaron unha *carta de irmandade* pola que se comprometían a vivir baixo a regra de San Bieito. O 16 de outubro de 1132, Pedro Cresconiz, o *Infanzón*, trocou ó mosteiro compostelán de San Paio de Antealtares a capela de San Xusto e Pastor por outra situada en San Pedro do Castro². Así naceu o mosteiro de San Xusto de *Tojis Altis* ou *Tribulis Altis*.

Toxosoutos queda nun solitario e agreste lugar, pertencente á medieval *Terra da Luaña*³, situado nun estreito val do río chamado de San Xusto. A capela axiña se transformou en igrexa a carón da que se ergueu a primeira casa conventual. Este templo, do que actualmen-

¹ Clodio González Pérez é secretario da sección de Etnografía e Folklore do Instituto «P. Sarmiento», e da Xunta Rectora do Museo do Pobo Galego; membro da ponencia de Antropoloxía do Consello da Cultura Galega, etc. Autor de varios libros sobre os maios, a Coca, as festas cíclicas do ano, a produción tradicional do ferro en Galicia, as construcións tradicionais dos Ancares, etc.

² Parroquia de Roo (Noia). Nun documento do *Tombo de Toxosoutos*, do 19 de marzo de 1198, consta: *Sancti Petri de Castro que villa habeat iacencia in territorio de Pistomarchis loco certo in ripa fluvii Tamaris sub aula Sancte Marie de Roo...*

³ Sobre a situación e extensión da comarca así denominada, véxase GONZÁLEZ PÉREZ, C.: «A terra da Luaña», *Papeis do Valeirón*, I, Urdilde, 1997.

te non quedan restos, foi consagrado polo arcebispo Diego Xelmírez, e o 5 de decembro de 1135 o rei Afonso VII outorgoulle o privilexio de estar exento de toda xurisdicción, civil e eclesiástica, agás os actos episcopais das ordes sagradas, a consagración do óleo e a beizón do abade.

Unhas veces por doazóns e outras por adquisicións ou trocos, o mosteiro de Toxosoutos chegou a ser un dos máis ricos de Galicia en canto a posesión de bens. Moitos foron os monarcas que o favoreceron, concedéndolle privilexios ou confirmando os que xa gozaba: Afonso VII, Fernando II, Afonso IX, Fernando III, Afonso X o Sabio, Sancho IV, Fernando IV, Afonso XI, Pedro I, Enrique II, Xoán I, Enrique III e Xoán II. Así como tamén varios portugueses: o infante Afonso Enríquez, Sancho I e Sancho II.

No ano 1611 escribía o P. Yepes, historiador da orde de San Bieito: *Con la fama de la santidad de los primeros fundadores no se puede decir lo que en poco tiempo se acrecentó el Monasterio de San Justo y Pastor; solo digo, que ningún Monasterio ay en Galicia, por grande, y grueso que sea, cuya hacienda sea mayor, o mas calificada, que la de San Justo*⁴.

Chegou a contar con propiedades en máis de 19 concellos galegos, en particular da provincia da Coruña, pero tamén as tiña nas de Ourense e Pontevedra, e nos reinos de León e de Portugal.

FIN DO PODER DE TOXOSOUTOS

O 27 de xuño de 1475, o papa Sixto IV, pola bula *Pastoralis officii debitum*, anexionou Toxosoutos ó mosteiro de Sobrado dos Monxes. O seu derradeiro abade foi Xoán Pardo, quedando dende entón non máis que como priorado da orde do Cister.

Así continuou ata a exclaustración e desamortización relixiosas do ministro Mendizábal, en 1835, en que o tiveron que abandonar os monxes e as súas propiedades foron vendidas polo goberno.

Dende entón a igrexa convertiuse en parroquial, arruinándose o edificio monástico do que actualmente non queda máis que unha mínima parte que se acondicionou para casa rectoral (agora tamén abandonada).

O interesante claustro románico foi trasladado para o pazo da Pena de Ouro, en Noia, onde se pode admirar formando parte do patio central. A mesma sorte correu o seu importante arquivo: moitos documentos perdéronse e outros foron roubados. De entre todos sobresaie polo seu gran valor o denominado *Tombo de Toxosoutos*, que actualmente se

Fig. 2.- Santa María de Urdilde.

⁴ YEPES, A.: *Corónica General de la Orden de San Benito*, IV, fol. 401.

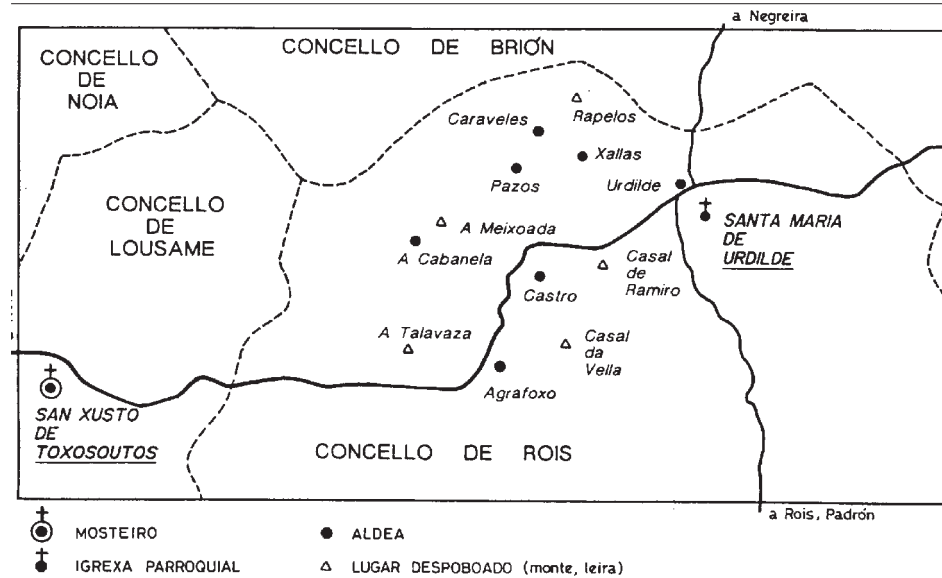

Fig. 3.- Posesións do mosteiro de Toxosoutos na parroquia de Urdilde.

acha no Arquivo Histórico Nacional de Madrid. A documentación relativa ós foros e ás propiedades pasou á Administración de Bens Nacionais do partido de Santiago de Compostela, podéndose consultar dende 1946 no arquivo histórico da Universidade de Compostela.

SANTA MARÍA DE ORDILDE

Así figura case sempre en toda a documentación, e non Urdilde como se di agora. Pertence ó concello de Rois, lindeiro co de Lousame e, polo mesmo, situada a curta distancia do mosteiro.

Axiña posuía Toxosoutos bens nesta freguesía, pois en 1154 ou 1155 xa o arcebispo Pelaxio ou Paio Camundo lle doou parte da «vila» de Xallas. Anos despois, 1169, recibía varias propiedades da condesa María Fernández de Traba situadas no lugar do Castro, e así ata que chegou a contar con posesións en doce aldeas ou lugares.

Pero ademais das terras, tamén acadou a presentación e beneficio da freguesía eclesiástica, por adquisicións ou doazóns dos quiñóns que posuían varias persoas: o primeiro foi Xoán Pérez que lle doou en 1163 un tercio dunha oitava da igrexa de Santa María de Urdilde. San Xusto presentou durante séculos o crego que máis lle convise para ser párroco, ata que quedou abandonado en 1835. Dende entón pasou a ser de presentación real.

Antigamente tamén disfrutaba do dereito de xurisdicción (nomear alcaldes e xuíces, administrar xustiza, etc.), pero arrebatoullo o arcebispo de Santiago, dictándose sentenza o 27 de outubro de 1525:

Amparo a la iglesia del glorioso Apóstol Santiago, al Rvdo. Don Juan Tabera su arzobispo al rectificarle la posesión, uso y ejecución de la jurisdicción civil y criminal en los cotos y feligresías siguientes: San Juan de Beba, San Xiao de Torea, San Cosme de Outeiro, San Juan

de Roo, San Tirso de Cando, Sta. M^a. de Roo, Santa Cristina de Barro, San Xusto, e lugares de Cedofeito e Bargo e San Vicente, STA. M^a. DE URDILDE e lugar de Vilachán. Así mesmo ampara al juez que es ahora del juzgado de la villa de Noya puesto por el Rvdo. Arzobispo⁵.

I. SANTAMARÍA DE URDILDE

Pertenceu á xurisdicción de Quinta, provincia de Santiago de Compostela. Dende 1837 forma parte do concello de Rois, provincia da Coruña. Queda a curta distancia do mosteiro de San Xusto de Toxosoutos (sete km).

Doazóns e adquisicións

- Era 1201 (ano 1163): Xoán Pérez doa ó mosteiro un tercio dunha oitava da igrexa de Urdilde.
- Era 1209 (1171): Ardilo Arias e os seus fillos entréganlle un cuarto de oitava da devandita igrexa.
- Era 1209 (1171): Pelaxio Ravinaldo e Igudesto Diego dóanlle unha oitava parte, menos unha cuarta, tamén da igrexa de Urdilde.
- Era 1210 (1172): Mariña Sarracena xunto cos seus fillos véndenlle outra oitava parte da igrexa de Santa María de Urdilde, con tódalas pertenzas. No documento figuran os deslindes antigos, e como a herdaran Mariña e o seu home Martiño de Fernando de Padrón e da súa muller Sancha Afonso.
- Era 1215 (1177): Arias Muñiz dispón que o enterren na igrexa de San Xusto, doándolle para iso unha oitava parte da igrexa de Urdilde.
- Era 1222 (1184): Guina, Mariña e Ladegunda Diéguez e tódolos seus fillos, fanlle entrega das tres sétimas partes dunha oitava da igrexa urdildense.
- Era 1253 (1215): Xoán Ordóñez, crego, e María Afonso e os seus fillos, dóanlle outra oitava da igrexa de Urdilde, por remedio das súas almas e das dos seus devanceiros. En compensación o abade perdóalle a renda que tiñan que pagar ó mosteiro anualmente, consistente en 15 moios de pan (centeo), e un xantar ó abade, ós relixiosos e a tres criados⁶.

Presentación, beneficio e padroado

Toxosoutos tamén posuíu a presentación e o beneficio da freguesía de Urdilde. Ó longo dos anos xurdiron varios problemas, non faltando preitos para facer valer os seus dereitos. O padroado estivo aforado durante moito tempo, así, por exemplo, levouno o matrimonio Álvaro de Romai e Elvira González, veciños de Noia, por 100 maravedís vellos ó ano. Os rectores ou párrocos tamén lle tiñan que dar 500 maravedís por razón do devandito padroado, que xa non pagaban a finais do século XVI.

— 1608: Morre o bachiller Xoán de Loxo, párroco de Urdilde. De seguido entabouuse preito sobre a presentación, fallándose a favor de San Xusto quen nomeou un novo rector, que despois dunha permuta e dunha renuncia acabou sendo Domingos Raxoi, que seguía como párroco en 1634.

⁵ FIAÑO, P.: *O mosteiro de San Xusto de Toxosoutos*, Concello de Lousame, Noia, 1993, p. 40.
⁶ Descoñecemos a equivalencia dos moios nesta época, medida de orixe romana para áridos. No 1913 apareceu en Ponte Puñide (Gonzar, O Pino) un modius de bronce con inscrición, polo que se pode datar contra o ano 369, que leva entre 10 e 11 litros (PEREIRA MENAUT, G.: *Corpus de inscricións romanas de Galicia. I. Provincia de A Coruña*, Consello da Cultura Galega, 1991, p. 217). O moio séguese empregando actualmente para medir o viño no Ribeiro (Ribadavia): equivale a 8 olas de 16,5 litros (en total 132 litros).

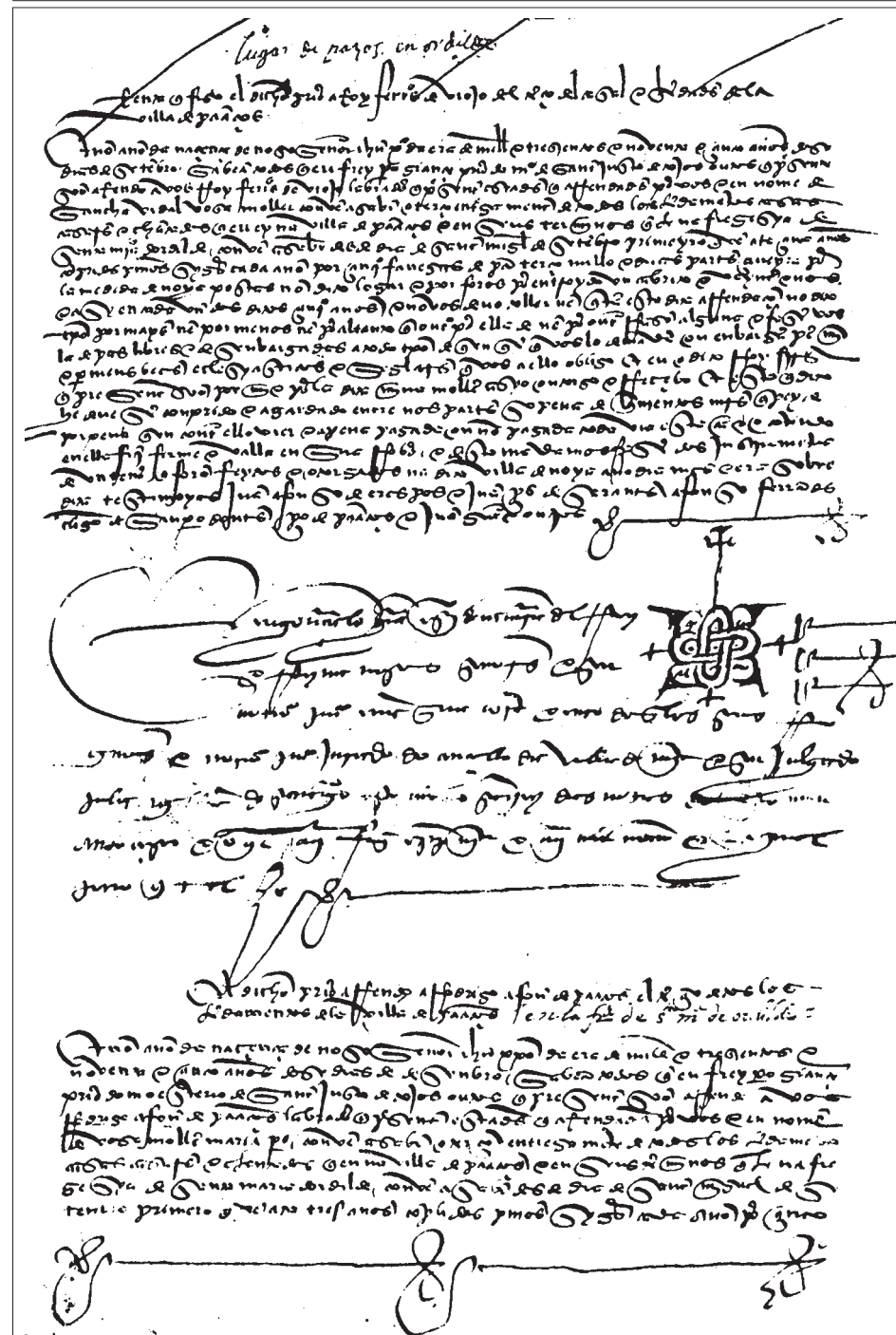

Fig. 4.- 1395: Arrendo da terceira parte de Pazos a Roi Ferrandes de Vioxo. Segue o tamén arrendo doutro tercio do mesmo lugar a Rodrigo Afonso.

— 1661: O rector Martiño Torrado pretendeu anexar o beneficio de Urdilde co de San Miguel do Boullón (Brión), pero non o aceptaron os monxes.

— 1748: O provisor do arcebispado de Santiago dá sentenza sobre o beneficio de Urdilde, favorable ó mosteiro.

1. AGRAFOXO

Aldea. Actualmente conta con 80 habitantes.
Ver **Castro**.

2. CABANELAS

Lugar no que só vive unha familia. Agora dise en singular, Cabanela.

Foros, arrendamentos, apeos e cartas executorias

— Ano 1548: Carta executoria contra Xoán de Cabanelas.

— 1559: Foro dos lugares de Cabanelas e a *Mezoada*, ambos na parroquia de Urdilde, a favor de Martiño de Leis e a súa muller María, veciños de Noia, por unha duración de dúas voces, e por unha renda anual dunha carga de centeo e tres reais de prata, un azume de manteiga, todo posto no mosteiro, e outras condicións máis.

— 1577 (17 de abril): Primeira voz do foro anterior, a favor dun neto chamado tamén Martiño de Leis. Presentouse como titor *Jorje Vasquez da Costa Vermudez*.

— 1587: Apeo das propiedades do mosteiro situadas nos lugares de Cabanelas e a Meixoadá.

— 1621 (26 de xaneiro): Última voz do foro de Martiño de Leis de Reboráns, casado con Sancha Oanes de Soutomaior, para o seu fillo Xosé Cuervo de Quirós, veciño e rexedor da vila de Noia, e netas Sancha e Antonia de Soutomaior, que correspondía ós lugares de *Cabanelas y Meyjoada*, e a dous *cañales de lampreas* no río Tambre.

— 1638: Xoán de Camaño acorda entregar as propiedades do mosteiro que retiña, antes de que se fallase o preito que se ventilaba na audiencia da Coruña.

— 1659: Foro a favor de Xoán, da freguesía de San Xusto de Toxosoutos e lugar de Bargo, por 28 ferrados de centeo, un carneiro ou o seu valor, pagar a luctuosa, dar unha libra de cera á morte de cada rei de España e outras condicións.

— 1788: O foro de Cabanelas pagaba de renda anual 28 ferrados de centeo, un carneiro e os dezmos, unha libra de cera á morte de cada rei, e a mellor peza de catro pés que houbese na casa ó morrer o cabeza de familia. Os foreiros eran Baltasar de Alfonsín, herdeiros de Alberte Cao e Xoán Carnota.

3. CARAVELES

Pequena aldea, de só catro veciños⁷.

Foros, arrendamentos, apeos e cartas executorias

— (?): Os monxes aforan as propiedades que estaban no lugar de Caraveles a Rodrigo Calvo, por unha carga de centeo ó ano.

⁷ No ano 1985 apareceu aquí unha figuraña de época castrexa, moi interesante, cfr. CALO LOURIDO, F.: *A plástica da Cultura Castrexa Galego-Portuguesa*, Fundación «P. Barrié de la Maza», I, A Coruña, 1994, pp. 196-197.

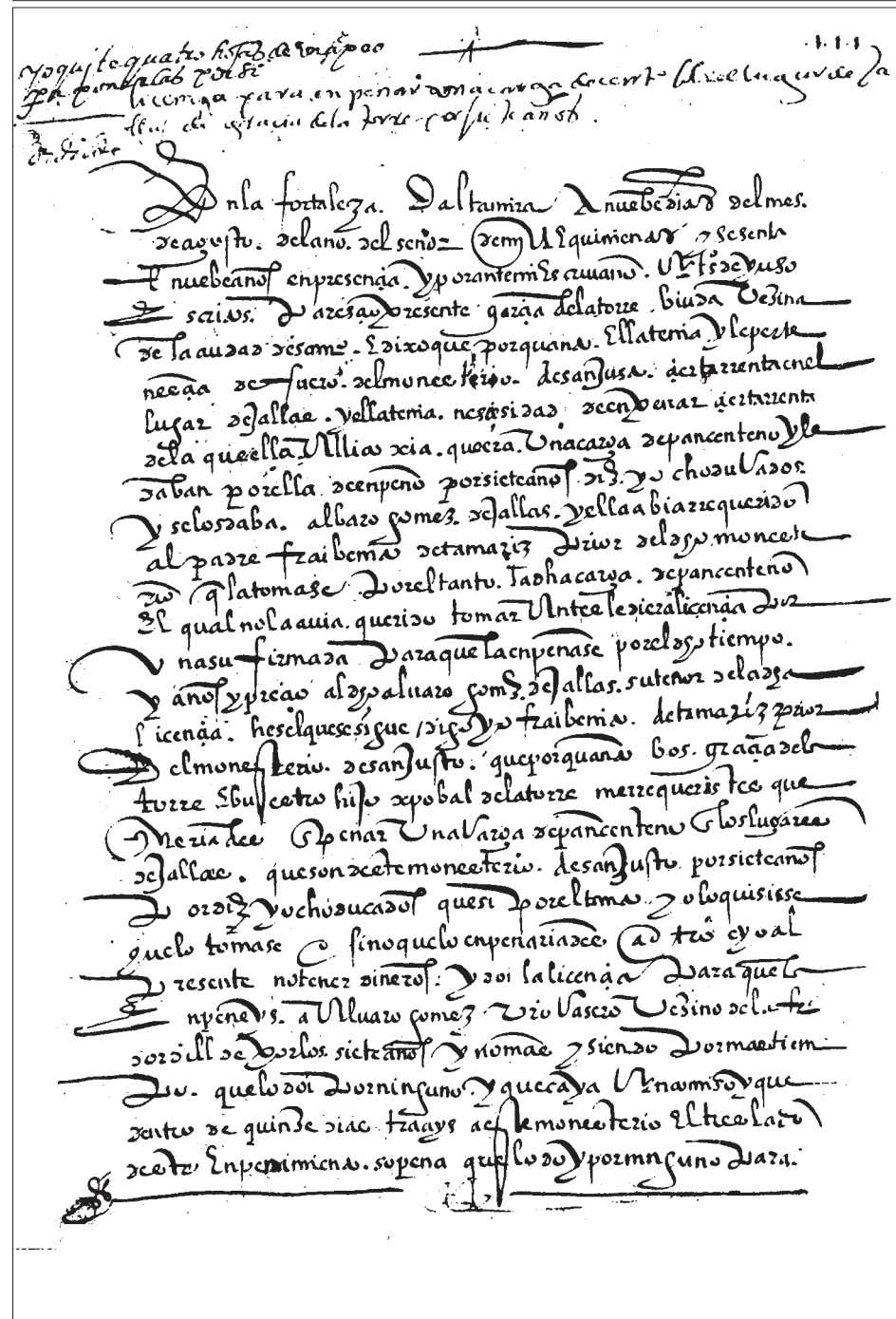

Fig. 5.- 1569: Renovación do foro de Xallas a Gracia de la Torre.

- 1548: Carta executoria do lugar de Caraveles a favor do mosteiro.
- 1559: Última voz do foro de Xoán de Tembra, labrador, veciño de San Miguel do Boullón (Brión). Concedéranlle a seu avó, Domingos de Pazos, «O Vello», pagando por esta razón cinco celamíns de centeo ó ano.
- 1583: Apeo dos bens do lugar de Caraveles.
- 1596: Foro a favor de Beatriz de Ulloa, veciña de Noia, e para un fillo e un neto, entregando de renda unha carga anual de centeo.
- 1612: Segunda voz do foro concedido a Beatriz de Ulloa, neste caso ó conde de Tavoada, casado con María de Ulloa, en nome da súa muller por ser a herdeira.
- 1632: Última voz do foro de Beatriz de Ulloa, para o seu neto Antonio de Tavoada, cabaleiro do hábito de Santiago, fillo de María de Ulloa.
- 1659: Foro a Xoán Cao por 30 ferrados de centeo, un carreto dende Bastavales ata o mosteiro, pagar a luctuosa cando morrese, dar unha libra de cera á morte de cada rei, e outras condicións.
- 1676: Novo contrato por falecer o anterior foreiro sen sucesores, a Gregorio Bascuas e a súa muller por vida de tres reis de España, empezando por Carlos II, por unha renda anual de tres cargas de centeo, un carreto dende Bastavales ata o mosteiro (ou 24 reais), unha libra de cera á morte de cada rei, dar os dezmos, pagar a luctuosa (*la mejor pieza de 4 pies o 4 ducados*), e outras condicións máis.
- 1770: *Despacho* contra Xacinto de Lens, veciño de Urdilde, por non pagar a renda atrasada do lugar de Caraveles.
- 1788: Levaban este foro Diego de Ombre, Xacinto de Lens e Domingos Pérez.

4. CASAL DA VELLA

Montes e leiras situados entre as aldeas de Agrafoxo (Urdilde) e Figueiroa (Augasantas).

Foros, arrendamentos, apeos e cartas executorias

- Século XVI: Estas posesións estaban aforadas ó cardeal Varela, que pagaba por elas un real anualmente.
- (?): Sucedeulle Antonio Vázquez, pintor, veciño de Betanzos, que botou máis de trinta anos sen pagar nada⁸.
- 1583: Apeo das propiedades que posuía o mosteiro no lugar de Casal da Vella.
- 1611: Foro a favor de Xoán García de Agrafoxo e da súa muller María Freire de Urdilde, para si e para un fillo e un neto, por cinco ferrados de centeo anuais postos na portería do mosteiro.
- 1618: Carta executoria a favor de San Xusto pola demanda do pintor Antonio Vázquez, ó que lle sacaran o foro por levar moitos anos sen pagar a renda.
- 1676: O mosteiro afora estas propiedades a Xoán García de Seares, secretario da Santa Inquisición, por ser neto do devandito Xoán García, por vida de tres reis, e por unha

⁸ Houbo dos cardeais na igrexa de Santiago con este mesmo apelido: Pedro e Xurxo, polo que non sabemos certamente cal deles era o que tiña este foro. Quizais fose o primeiro, que está enterrado na capela de Sancti Spíritus da catedral, con estatua xacente e o seguinte epitafio: *Aquí iaz Pedro Varela, Cardenal que fue desta Sta. Iglesia. Murió a 22 de julio de 1574. Este enterramiento hes del cardenal Jorge Varela i del R (acionero) Jacome Reimondez de Figueroa i de sus des(cendientes)*, (GONZÁLEZ PÉREZ, C.: «Antonio Vázquez, pintor de Betanzos, foreiro do mosteiro de Toxosoutos», *Anuario Brigantino*, Betanzos, 1996, pp. 271 ss.).

renda anual de doce ferrados de centeo, un bo carneiro ou o seu valor, pagar o dezmo e outras condicións.

- 1766: Foro a Francisco de la Iglesia durante a vida de tres reis, por 12 ferrados de centeo, un carneiro e os dezmos ó ano.
- 1788: Disfrutaba como foreiro das propiedades que posuía San Xusto no Casal da Vella, Bieito Rodríguez Veiga.

5. CASAL DE RAMIRO

Leiras e montes que quedan entre Urdilde e Agrafoxo. Actualmente adóitase dicir Casal de Ramires.

Ver **Castro**.

6. O CASTRO

Aldea situada na estrada xeral de Compostela a Noia, logo de pasar a de Urdilde.

Doazóns ou adquisicións

— Era 1207 (ano 1169, 13 de xaneiro): A condesa María Fernández de Traba, casada con Poncio de Cabrera, fai testamento e dóalle a Toxosoutos as propiedades que tiña no Castro, freguesía de Santa María de Urdilde, na terra de Valeirón:

Era M^oCC^oVII^o et quotum idus Ienarii. Ego comitissa domus Maria comitis domni Fernandi filia gravi et longa infirmitate detenta etc. Inprimis mando corpus meum sepelire in cimiterio et claustro Sancti Iacobi. Et mando domnis meis canonicis etc. Mando monasterio Sancti Iusti de Tribulis altis hereditatem meam de CASTRO que iacet in VELEYRONE iusta ecclesia Sancte Marie de ORDILDE et annuatim in festivitate Sancti Michaelis pro aniversario meo divinum officium celebrent, hec omnia supradicta a me ordinata et sponte concessa perhenmiter firma et rata permaneant. Sed si aliquis quod absit diabolica atque rabie succensus mihi propinquus vel extraneus contra hoc nostrum factum ad irrumpendum venire temptaverit quisquis fuerit sit maledictus et cum Iuda traditore in inferno damnatus et quod calumpniare presumpserit in duplo componat et in super centum libras auri cuius dampnum inferre temptaverit coactus regia potestate persolvat. Et hoc scriptum maneat in robore firmum. Ego comitissa domna Maria presente et concedente filio meo Fernando Poncii in hac mea ultima mandacione manus meas. Ego Fernandu Poncii eius filius qui presens qui presens fui propria mam conf. Munio diaconus Saris qui hanc scripsit⁹.

- Era 1281 (1243): María Fernández de Urdilde dispón que a enterren na igrexa de San Xusto, para o que lle lega todo o que posuía na «vila» do Castro e no *Casal de Ramiro*.
- Era 1284 (1246): Fernando Xoán, cóengo de Santiago, manda que o enterren en Toxosoutos e déixalle o que tiña nos lugares do Castro e *Casal de Ramiro*, por herdanza de seu avó e de súa tía Maior Fernández.
- Século XIII: Xoán de Calo, presbítero, dóalle a San Xusto un casal que posuía na vila do Castro.

⁹ SALVADO MARTÍNEZ, V.: «Tumbo de Toxosoutos», *Compostellanum*, XXXVI, núms. 1-2, 1991, pp. 193-194. Unha copia máis completa foi publicada por Antonio López Ferreiro na *Colección Diplomática de GALICIA HISTÓRICA*, Compostela, I, 1901, pp. 14 ss.

Foros, arrendamentos e apeos

— Ano 1556: Foro dos lugares do Castro, A Talavaza e Agrafoxo, con todo o que lles pertencía, a Pedro García de Castro e a súa muller María Fernández, por catro cargas de centeo, unha carga de trigo e un carneiro, anualmente, pagar a luctuosa e outras condicións máis.

— 1575: Apeo do lugar da Talavaza.

— 1587: Apeo do lugar do Castro.

— 1584: Primeira voz do foro do Castro e da Talavaza, a favor de Xoán García do Castro.

— 1607: Última voz do foro anterior a Fernán García, neto de Pedro García. No mesmo consta que os montes da *Talabasa* pertencían en parte tamén á parroquia de San Martiño de Ermedelo (Rois).

— 1645: Foro a Pedro García de Agrafoxo, por catro cargas de centeo e media de trigo ó ano. Logo vendeullo a Xoán Cao e a Pedro Freire (ou Freira) de Urdilde, pero non o aceptou o mosteiro, por ser pola mesma renda e residir o foreiro no val da Barcala.

— 1659: Xoán Cao, Pedro Freire, Pedro Gómez e María Buia, viúva de Antón de Landeira, aforan estas propiedades por catro cargas e media de centeo, media carga de trigo, un carneiro, e un carreto dende a Luaña ata o mosteiro, ó ano, e logo pagar a luctuosa ó morrer o foreiro, dar unha libra de cera á morte de cada rei de España, e outras condicións.

— 1788: Simón Lois, Pedro Freire, Miguel Basante e Vicente Rodríguez, pagaban 48 ferrados de centeo, seis ferrados de trigo, un carneiro ou nove reais, o dezmo e un carreto para a padroado da Luaña, todo esto anualmente, e unha libra de cera á morte de cada rei de España, e ó falecer o cabeza de familia a luctuosa consistente na *mejor pieza de 4 pies*.

7. A MEIXOADA

Lugar despoboado dedicado a montes, preto de Cabanela.

Ver **Cabanelas**

8. PAZOS

Aldea, que actualmente conta con 49 habitantes.

Doazóns e adquisicións

— Era 1283 (ano 1245): Gómez Pérez Gato vende a seu irmán Rodrigo Gato dous cuartos do lugar de Pazos, e logo este entrégallelos a Toxosoutos.

— Era 1292 (1254): Arias Munís, monxe, deixa ó seu mosteiro todo canto posuía na «vila» de Pazos.

— Era 1303 (1265): Rodrigo Gato dispón que o enterren na igrexa de San Xusto, e dóalle os seus bens de Pazos de Urdilde.

Foros, arrendamentos e apeos

— Ano 1389 (12 de abril): O prior de Toxosoutos arrenda a Xoán de Pazos a terceira parte do que tiña o mosteiro no lugar de Pazos:

Enno anno da Naçença de Noso Señor Ihesu Christo de mill e tresientos e ochenta e nove anos, dose dias de abril. Sabean todos que eu Juan Peres de Paços, morador no dito lugar de Paços que he na fregesia de Santa Maria d-Ordilde, que faço por min e por Tereja Peres, minha moller, e da qual me oblige a dar outorgamento desto que se sige: arrendo a vos frey Pero Giance, prior do dito monesterio de San Justo de Tojosoutos, que presente estades, que arrendades

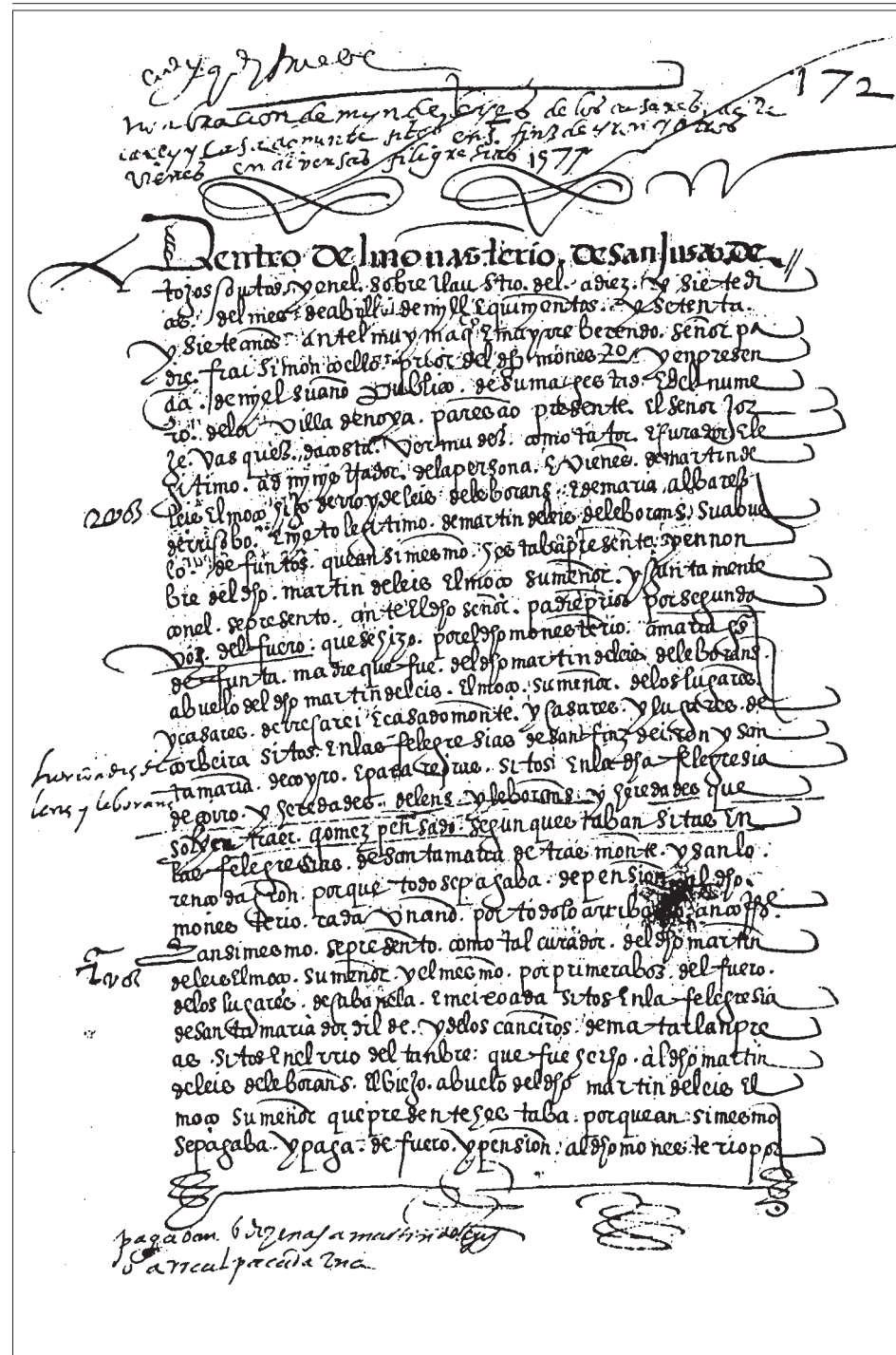

Fig. 6.- 1577: Foro do lugar de Cabanelas ou Cabanela a Martiño de Leis.

por vos e en nome do abade e convento do dito monesterio, conven a saber: a terça parte entregamente de todos los herdamentos, casas, casares e chantados e suas perteenças e dereyturas que o dito monesterio ha e aver deve, enno logar de Paaços e en seus terminos que he na dita fregesia de Santa Maria d-Ordilde, desde dia de Sant Martyn de novembro primero que ven e di endiante ata nove anos conpridos primeros siguientes por seys fanegas de pan medidas por la medida de Noya a terça parte millo e las dos partes çevyera, e por foros por pascua (?) un par de capôds e por yntroydo un par de gallinas cada ano, e o qual para vos devo pagar no dito lugar, e os foros no dito monesterio, e asy en cada un dos ditos nove anos per min e per meus bees e da dita minna moller e enno dito tenpo eu e a dita minna moller devemos ser serventes e obidentes ao dito abade e prior e convento do dito monesterio e morar nas casas do dito casal e teellas feytas, cubertas e restoyradas, segundo que as acharemos e nos las derdes asi vos las deixar a fin do dito tenpo con quanto perfeto e boo paramento y foi feyto, e devemos ser vosos vasallos sen otro señorio alguno e vos deveades nos de anparar e defender, segund vos anparades e defendedes os otros vosos omes labradores. E eu, o dito prior asy o recebo e otorgo e qual de nos partes contra esto vier e o non conprir e agardar, peyte a a outra parte por pena quinientos maravedis desta moneda e a pena pagada ou non pagada todavia esta arrendaçon fique firme e valla en seu robor e desto mandamos faser dous instrumentos, anbos en un tenor, feitos e otorgados na villa de Noya nos ditos dia e mes e era sobre dito. Testemoyas que a esto foron presentes Diego Canan, fillo de Juan Pedreges, carniçero e Domingo de Pas, carniçero, moradores na dita villa e Juan Martins de Jilao (?) e Afonso Rodrigues de Pâaços, labradores e outros¹⁰.

— 1395: O abade e o mosteiro de San Xusto aforan parte do lugar de Pazos a Gonzalvo García.

— 1395: Alugan a Rodrigo Afonso de Pazos un tercio dos bens da «vila» de Pazos.

— 1395 (12 de setembro): O mosteiro arrenda a Roi Ferrandes de Vioxo un tercio das propiedades de Pazos:

Enno anno da Naçença de Noso Señor Jhesu Christo da era de mill e tresientos e noventa e çinco años, dose dias de setenbro. Sabean todos que eu frey Pero Giançe prior do monesteiro de Sant Justo de Tojos Outos, que presente sôd, arrendo a vos Roy Ferrandes de Viojo, labrador, que presente estades, que arrendades para vos e en nome de Sancha Vidal, vosa moller, conven a saber: o terço entregamente de todos los herdamentos, casas, casares e chantados que eu ey na villa de Pâaços e en seus terminos que he na fregesia de Santa Maria d-Ordilde, conven a saber, desde dia de Sant Migel de setenbro primeyro que ven ata çinco annos conpridos primeyros siguientes, cada anno por çinquo fanegas de pan, terço millo e duas partes çiveyra, por la medida de Noya, postas no dito logar e por foros, por entroydo, un cabrito e veynte ovos e asy en cada un dos ditos çinquo anos e no vos devo toller, nen quitar esta dita arrendaçon no dito tenpo por mayns nen por menos, nen por altanto que outro por ella de, nen por outra rason alguna e faser vosla de pas, libres e desenbargadas a todo tenpo de quenquer que vos lo demande ou enbargar por mi e per meus bees eclesiasticos e seglares que vos a ello oblige. E eu o dito Roy Ferrandes, que presente soo, por mi e por la dita mina moller, asy o outorgo e recebo E esto que dito he deve ser conprido e agardado entre nos partes, so pena de quinientos maravedis que peyte por pena quen contra ello vier; e a pena pagada ou non pagada todavia esta carta e o contiudo en ella, fique firme e valla en sua robor; e desto mandamos faser dos instrumentos de un thenor, que foron feytos e otorgados na dita villa de Noya ano, dia mes e era sobredita. Testimoyas Juan Afonso de Crespos e Juan Peres de Sarantes Afonso Ferrandes, clerigo de San Pero d-Outes, Pero de Paaços e Juan Garcia e outros¹¹.

¹⁰ Arquivo Histórico Universitario, Santiago de Compostela: *Clero - Toxosoutos*, atado 983, fols. 34v e 35. Transcrición de Angel Rodríguez González.

¹¹ Idem, fol. 64v. Transcrición de Angel Rodríguez González.

— 1489: Foro do lugar de Pazos a favor de Xoán Pérez de Pazos.

— 1558: O mosteiro afora parte das propiedades de Pazos a Gregorio Fernández.

— 1563 (2 de maio): Foro do casal de Pazos a Xoán Martínez e a súa muller María de Pazos, veciños de Urdilde, e a un fillo e a un neto, con todo o que lle pertencía, por tres cargas de centeo, un bo carneiro e dúas galiñas anualmente, e pagar a luctuosa e outras condicións máis.

— 1576: Foro a favor de Xoán do Castro e da súa muller, fillo e neto, por tres cargas e media de centeo e dos cabritos (ou catro reais) ó ano, e ademais construír unha casa a súa conta, e pagar a luctuosa.

— 1582: María Martínez, muller de Xoán Martínez, traspasa a metade do foro de Pazos a Pedro Vázquez de Cabanelas.

— 1583: Apeo das propiedades que o mosteiro posuía no casal de Pazos.

— 1584: Foro do lugar de Pazos a Pedro Vázquez de Cabanelas e a súa muller, fillo e neto, por unha renda anual de tres cargas e media de centeo, un bo carneiro, dúas galiñas, e pagar a luctuosa cando morrese o cabeza de familia, e outras condicións que figuran no documento.

— 1602: Afora por primeira voz a Mariña de Casais parte das propiedades de Pazos, por ser muller e herdeira de Xoán do Castro.

— 1604: Última voz dun dos foros de Pazos, neste caso a favor de Xoán de Figueiroa.

— 1611 (13 de abril): Pedro de Bargo e a súa muller Alberta de Quintáns venden parte do seu foro de Pazos a Pedro Vázquez de *Ordilde* e a Xoán da Veiga de *S. Vincenzo de Aguas Santas*, por 20 ducados, tendo que entregarlle ó mosteiro 149 reais.

— 1616 (30 de xaneiro): Deixa o foro Pedro de Bargo e faise cargo Alberte Vázquez, para el e para os seus descendentes, durante a vida de tres reis, pagando de *pensión anual* tres cargas de centeo, un carneiro, dúas galiñas (ou tres reais) e un azume de manteiga (ou catro reais). O foro era só dun tercio das propiedades que posuía nesta aldea o mosteiro.

— 1671: Disfrutaba de parte dos bens de Pazos, como foreiro, Xácome de Lueiro.

— 1671: Afora a Xoán Cao, «O Mozo», *la 3ª parte de las 2 tercias partes de este Lugr.* de Pazos, durante a vida de tres reis de España (empezando por Carlos II), e por unha renda anual de 44 ferrados de centeo, un carneiro ou o seu valor, unha libra de cera á morte de cada rei, os dezmos e a luctuosa ó falecer o foreiro (*la mejor pieza de 4 pies*).

— 1679: Foro por vida de tres reis da terceira parte do lugar de Pazos a Xoán Vázquez, Francisco da Veiga e Basilio Gómez, veciños de Urdilde, por 46 ferrados de centeo e un carneiro, ó ano. Pagar a luctuosa e unha libra de cera á morte de cada rei, sendo o primeiro Carlos II.

— 1724: Foro a favor de Alberte Vidal, Martiño da Veiga e Paulo da Senra, entre outros, durante a vida de tres reis de España (dende Luis I). De renda pagarían 176 reais de vellón ó ano, entregados en dous prazos, un pola Pascua e o outro no mes de agosto. Ademais tiñan que dar en concepto de luctuosa once reais, a *décima* (é dicir, os dezmos dos froitos), unha libra de cera á morte de cada rei, etc. Non eran tódalas propiedades, senón só a terceira parte das dúas tercias.

— 1788: Pagaban foro por unha parte dos bens de Toxosoutos André Cao e Xacinto Tubío, consistente en 44 ferrados de centeo e un carneiro (ou o seu valor), anualmente.

— 1788: Levaba en foro parte das propiedades do casal de Pazos, Xosé Afonsín, por 176 reais ó ano.

— 1788: Pola terceira parte das terras pagaban Carlos Gómez, Lourenzo Cao e Diego

Pérez, 46 ferrados de centeo, un carneiro e os dezmos, e se falecese algún rei darían entón unha libra de cera e se morrese un deles a luctuosa, que viña a ser a *mejor pieza de 4 pies* que houbese na casa.

9. RAPELOS

Terras de labor que quedan preto da aldea de Casal do Poño. Agora adóitase dicir en feminino, Rapelas.

Ver **Xallas**.

10. A TALAVAZA

Montes situados entre as aldeas de Agrafoxo (Urdilde) e o Codeso (Ermedelo).

Ver **Castro**.

11. URDILDE

A aldea de Urdilde ou Casal de Urdilde, como tamén figura algunha vez, vén ser a que agora se denomina A Calle, dende que se abriu a estrada de Santiago de Compostela a Noia, no século pasado. É o núcleo de poboación máis importante da parroquia de Urdilde.

Foros, arrendamentos, apeos e executorias

— Ano 1519: O mosteiro manda facer o apeo de tódolos bens que posuía no casal de Urdilde.

— 1535: Foro a favor de Pedro Muñiz, crego, das casas, herdades e muíños de Urdilde, segundo o traía Alonso de *Ordilde*, por unha renda anual dun real e dúas galiñas.

— 1543: Por falecemento do devandito Pedro Muñiz, o foro pasa a Xoán Ramos.

— 1547: Faise cargo do foro anterior o crego Feriango Mes.

— 1565 (31 de maio): Foro das *casas de Ordilde* a favor de Alonso Rodríguez Ramires, procurador de causas na audiencia arcebispal de Santiago, y *de la muger con quien ubierdes de casar*.

— 1576: Executoria contra Xoán Calviño, crego, e outros máis, sobre os bens que San Xusto tiña neste casal, facendo tamén a liquidación dos froitos.

— 1579: Apeo de parte das propiedades de Urdilde.

— 1587: Apeo dos bens de Urdilde pertencentes ó mosteiro.

— 1589: Os monxes alugan a Pedro de Boullón, «O Mozo», *vº de la felegresia de Santa María Dordilde*, unha casa, un celeiro, unha torre tellada e outra cuberta con colmo, un muíño e varias herdades, todo en Urdilde, por dez celamíns de centeo ó ano.

— 1594: Foro a favor de Alberte de Sampaio, un fillo e un neto, da parte do Casal de Urdilde que tiña Pedro de Boullón, defunto, e que o viña disfrutando Catarina de Boullón, por dúas cargas de centeo e dúas galiñas (ou por un real cada unha) ó ano, posto todo na porta do mosteiro.

— 1598: Alberte de Sampaio traspasa e vende o foro de Urdilde, con permiso dos monxes, a Catarina Alonso de Boullón, viúva de Pedro de Boullón.

— 1618: Segunda voz do foro anterior a favor de Xoán de Boullón, que debía ser fillo da devandita Catarina.

— 1788: Levaban o foro de Urdilde Domingos Boullón, Martiño Rodríguez, Gregorio Miguez, Brais Lapido, Manuel Torres e Bernabeu González. Entre todos pagaban anualmente dez ferrados de centeo.

12. XALLAS

Aldea situada entre *Casal de Ordilde* e Casal do Poño.

Doazóns:

— Ano 1154 ou 1155: O arcebispo de Santiago, Don Pelaxio Camundo, doa a San Xusto unha casa que tiña na «vila» de Xallas.

— Século XII: Martiño Xoán, o *Cato*, légalle ó mosteiro a súa herdade de Xallas.

— Era 1205 (ano 1167): O abade e convento ceden todo canto posuían en Xallas a Adosinda Martínez e ós seus fillos, durante a súa vida.

— Era 1291 (1253): O abade dá a Pedro Méndez, por toda a súa vida, as propiedades que tiña o cenobio nos «pazos» de Xallas.

Foros, arrendamentos, apeos e recoñecementos

— Ano 1502: Aforan a Fernando de la Torre, «O Mozo», por tres voces, os bens de Xallas, onde residían Xoán de Serbia e a súa muller, e, ademais, un cuarto do casal de *Rapelos*, por 40 maravedís vellos (de dez cornados o maravedí) anualmente, pagados polo San Martiño de novembro.

— 1563: Apeo do lugar de Xallas e da cuarta parte do de Rapelos.

— 1567: Faise cargo do foro de Xallas, por segunda voz, Gracia de la Torre, *biuda vezina de la ciudad de Sanº* (Santiago).

— 1569 (9 de agosto): O mosteiro dá licencia a Gracia de la Torre para que poida empeñar unha carga de centeo sobre o lugar de Xallas, por sete anos.

— 1617: Recoñecemento das posesións que Toxosoutos tiña en Xallas, que levaba en foro o escribán de número de Compostela, Antonio Sánchez Pulleiro.

— 1621: Terceira e última voz do foro anterior.

— 1659: Foro a Antonio e a María de Landeira, Xoán Cantelar e André Freire, entre outros, por seis cargas e catro ferrados de centeo, unha porca ou trece reais, un carneiro, etc., ó ano.

— 1788: As propiedades que San Xusto tiña no lugar de Xallas estaban repartidas entre varios foreiros: Ventura Branco, Xoán Antonio Gómez, Miguel de Cantelar, Xosé de Bargo, Domingos da Veiga, Xoán Freire e Bonifacia Fernández. Entre todos pagaban anualmente 76 ferrados de centeo, *1 marrana o 13 rrs*, un carreto para o padroado da Luaña e os dezmos. E, ademais, unha libra de cera á morte de cada rei de España.

II. CONCLUSIÓN

Hai máis de 160 anos que o mosteiro de Toxosoutos deixou de ser dono e señor de todos estes bens. Dende entón pasaron por varias mans, ata que os mercaron ou «redimiron» os foros os propios campesiños, os máis deles con cartos procedentes da emigración americana (Cuba e Arxentina). Agora, agás rarísimas excepcións, son propiedade dos que os traballan.

Os veciños maiores de Urdilde aínda se lembran das rendas que antes había que pagar, ultimamente xa non con froitos e animais, pero non a este mosteiro, senón a particulares que adquiriran estes bens logo despois da desamortización e exclaustación relixiosas de Mendizábal. Por iso son moi poucos os que saben que Toxosoutos foi -nalgúns casos durante máis de sete séculos- o seu propietario, e de que só nesta parroquia chegou a disfrutar de terras en doce lugares ou aldeas: Agrafoxo, Cabanela, Caravelos, O Castro, Casal da Vella, Casal de Ramiro, A Meixoadá, Pazos, Rapelos, A Talavaza, Urdilde e Xallas.

BIBLIOGRAFÍA

Archivo Histórico Nacional, Madrid: *Clero-Tumbo de Toxosoutos*.

Arquivo Histórico Universitario, Compostela: *Clero-Toxosoutos*, mazos 967 a 994, 1.172.

FIAÑO, P.: *O mosteiro de San Xusto de Toxosoutos*, edición do Concello de Lousame, Noia, 1993.

GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *O concello de Rois: Historia, economía e arte*, Concello de Rois, Noia, 1990.

GONZÁLEZ PÉREZ, C.: «Antonio Vázquez, pintor de Betanzos, foreiro do mosteiro de Toxosoutos», *Anuario Brigantino*, núm. 19, Betanzos, 1996.

GONZÁLEZ PÉREZ, C.: «Posesións do mosteiro de Toxosoutos na parroquia de Urdilde», *Papeis do Valeirón*, 0, Urdilde, 1997.

GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *Brión: Historia, economía, cultura e arte*, Concello de Brión - Editorial Toxosoutos, Noia, 1998.

SALVADO MARTÍNEZ, B.: «Tumbo de Toxosoutos. Transcripción de Vicente Salvado Martínez», *Compostellanum*, XXXVI, 1-2, Compostela, 1991.

SALVADO MARTÍNEZ, V.: *Índice onomástico y toponímico del tumbo de Toxosoutos*, Compostela, 1990.

SALVADO MARTÍNEZ, V.: *Tumbo de Toxosoutos. Documentos de los orígenes del monasterio. Transcripción de..., Traducción y notas de Benito Salvado*, Compostela, 1995.